

УДК 316.624:159.922.7

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVIANT BEHAVIOR OF ADOLESCENTS

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКА

Holiardyk N.A. / Н. А. Голярдик*Candidate of Psychological Sciences, associate professor / к. психол. н., доцент*

ORCID: 0000-0001-9624-7582

*Khmelnytskyi Leonid Yuzkov University of Management and Law, 29000**Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 29000*

Анотація. В роботі розглянуті проблеми соціальної адаптації та дезадаптації підлітків у сучасному соціальному середовищі. Розкрито сутність поняття девіантної поведінки, проаналізовано різні наукові підходи до його визначення. Особливу увагу приділено психологічним і соціальним особливостям підліткового віку як кризового етапу розвитку особистості, що створює передумови для виникнення поведінкових відхилень.

Розкрито основні чинники соціальної дезадаптації підлітків, зокрема сімейні та шкільні проблеми, вплив асоціального оточення, соціально-економічні умови та культурно зумовлені моделі адиктивної поведінки. Зроблено висновок про необхідність комплексного профілактичного й корекційного підходу до подолання девіантних проявів у підлітковому середовищі.

Ключові слова: соціальна адаптація, соціальна дезадаптація, девіантна поведінка, адиктивна поведінка, поведінкові відхилення, чинники соціальної дезадаптації.

Вступ.

Проблеми соціальної адаптації та дезадаптації в підлітковому середовищі, труднощі в навчанні та адаптації до норм соціального життя є соціально небезпечними та загрожують життю та здоров'ю дітей. Ці проблеми в основному пов'язані з нездоровою та девіантною поведінкою підлітків. Соціальне оточення – «важкі» діти (неконтрольовані, педагогічно запуснені, зухвалі, агресивні) – і неадаптованість до колективного соціального життя призводять до ізоляції та деструктивного спілкування.

Хоча на тему девіантної поведінки опубліковано багато наукових робіт, єдиного вичерпного визначення терміну «девіантна поведінка» немає. Це пояснюється тим, що одні дослідники стверджують, що, говорячи про девіантну поведінку, слід говорити про всі відхилення від соціальних норм, які схвалюються суспільством, на думку інших, слід підкреслювати лише різні види соціальної патології, а треті вважають, що девіантна поведінка включає особистість, суспільство, порушення правових норм.

Такі розбіжності в думках пояснюються науковою діяльністю окремих вчених, оскільки термін «девіантна поведінка» трапляється не лише в педагогічних галузях, а й у медичних, психологічних та юридичних науках.

У медичній літературі під девіантною поведінкою розуміють відхилення від загальноприйнятих у суспільстві міжособистісних норм: вчинків, дій, висловлювань, що виникають на тлі психічного стану та різних форм нервово-психічної патології.

У психологічній літературі девіантна поведінка визначається як поведінка, яка відхиляється від соціально-психологічних і моральних норм або демонструється як така, що порушує і завдає шкоди добробуту суспільства, навколишнього середовища [1, с. 38].

Мета статті полягає у теоретичному аналізі проблем соціальної адаптації та дезадаптації підлітків, з'ясуванні сутності й особливостей девіантної та адиктивної поведінки в підлітковому віці, а також у визначенні основних соціально-психологічних чинників і умов їх виникнення з метою обґрунтування напрямів профілактики негативних поведінкових проявів у підлітковому середовищі.

Основний текст У вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі проблеми, пов'язані з девіантною поведінкою, в основному пов'язуються з важкими дітьми, які є групою підвищеного соціального ризику. Протягом останніх десятиліть зарубіжні дослідження були зосереджені на різних аспектах проблеми поведінкових відхилень у дітей підліткового віку.

У психології ця соціальна група включає в себе багато понять, таких як занедбана молодь, асоціальна молодь і аморальна молодь.

Макаренко О. М вважає, що девіантність – це поведінка, яка відхиляється від загальноприйнятих норм і усталених норм (правових, моральних, соціальних) [5, с. 61].

Девіантність має три основні характеристики: людині властиві певні форми поведінки; норма як критерій оцінки поведінки як девіантної; інша група або група реагує на поведінку.

На думку Лобань Н.А., девіантність – це система поведінки, яка відхиляється від загальноприйнятих норм, культури і моралі суспільства [4, с. 29].

Отже, вчені вважають, що підліткова девіантність – це відхилення від загальноприйнятих норм. Негативні поведінкові девіації викликаються особами, які не навчилися позитивним соціальним досвідом, не можуть адаптуватися відповідно до моральних цінностей і норм поведінки. Загалом багато вчених вважають, що девіантна поведінка є нормальною реакцією на девіантні для індивідів умови (соціальні або мікросоціальні), в яких вони знаходяться [9, с. 21].

Кожна вікова група має свої особливості і, водночас, свої виклики. Підлітковий вік не є винятком. Цей період у соматичному розвитку людини вважається одним із найтриваліших та найбільш емоційно насичених. Важливо зазначити, що саме на цьому етапі вікового розвитку починають з'являтися негативні прояви вікових криз, девіації та девіантної поведінки під впливом різних ідеологій. Психологічні прояви підліткового віку називають «підлітковими комплексами».

«Підлітковий комплекс» характеризується загальними коливаннями настрою, наприклад, неминучим переходом від веселого настрою до сумного без достатніх на те причин, або чергуванням двох полярних характерів [8, с. 27].

Основними причинами соціальної дезадаптації неповнолітніх, зокрема девіантної поведінки: сімейні проблеми; особистісні характеристики (вікові, характерологічні, психічні та ін.); шкільні проблеми; вплив антигромадського неформального середовища; соціально-економічні та демографічні причини [6, с. 49].

На думку Швець Г., факторами, що впливають на виникнення у підлітків девіантної поведінки є:

1. Сім'я – це найбільший осередок соціалізації дитини. З усіх дефектів соціалізації людини сімейні дефекти є найбільш згубними. Процес соціалізації в сім'ї передбачає засвоєння дитиною нормативних, соціально прийнятних моделей поведінки батьків.

Знання батьківських норм і моделей поведінки дозволяє підлітку не тільки шукати нові рішення в стандартних ситуаціях, а й автоматично вести себе відповідно до прийнятих у цей час і засвоєних особистістю зразків. Для морального становлення дітей найбільше значення має морально-емоційна сторона сімейних стосунків. Характер цих відносин залежить від обставин, що лежать в основі успіху або невдачі сім'ї, сімейного виховання [7, с. 55].

Десоціалізовані сім'ї характеризуються низьким матеріальним рівнем, санітарною занедбаністю, неорганізованістю та антигромадським способом життя. Такі сім'ї активно формують у підлітка агресивно-захисне ставлення до зовнішнього світу, який постійно конфліктує з навколишньою спільнотою [3, с. 29].

2. Адиктивна поведінка під впливом реклами. Популярність адиктивної поведінки серед молоді пояснюється популярним вживанням психоактивних речовин у фільмах, телевізійних шоу, рекламі та проєктах. Американські соціологи вважають, що образи телевізійних героїв, які п'ють, і більшість з яких грають позитивні ролі, ефективніше залучають молодь до вживання алкоголю.

3. Адиктивна поведінка є ілюзорною реальністю. Деякі підлітки вживають психоактивні речовини, щоб зняти стрес і дистанціюватися від негативного досвіду. Це дійсно може бути напружений, тривожний стан, пов'язаний з відчуженою ситуацією в сім'ї або шкільному колективі. Така стереотипізація поведінки має місце, коли всі життєві проблеми вирішуються за допомогою адикцій [3, с. 35].

4. Культурно закріплена адиктивна поведінка. Взаємодія підлітка з навколишнім культурним полем накладає відбиток на розвиток психіки, психічних реакцій, потягів тощо. Наприклад, деякі молодіжні субкультури включають наркотики і алкоголь як невід'ємний, обов'язковий елемент. Адиктивна поведінка у підлітків характеризується прагненням дитини втекти від реальності шляхом зміни стану свідомості.

Залежність – це шлях найменшого опору. «Створюється суб'єктивне враження, що, повертаючись до фіксації на певних об'єктах або діях, ми не

можемо думати про їхню шкоду, ми можемо забути свої хвилювання, уникнути шкоди, використовуючи різні варіанти адиктивної реалізації».

Про деструктивний характер залежності свідчить той факт, що в цьому процесі вибудовуються емоційні стосунки та зв'язки не лише з іншими людьми, а й з неживими предметами та явищами [2, с. 13].

На рівні психофізіології людини психологічний дискомфорт також розглядається як порушення притаманної людині здатності адаптуватися в соціумі, в основі якого можуть лежати як внутрішні, так і зовнішні причини. Перепади настрою та непереносимість психологічного дискомфорту є проявами адиктивної особистості.

Сильний вплив негативних емоцій чинить такий тиск на особистість, і викликане цим порушення особистісного «Я» проявляється в порушенні внутрішньої комунікації, спрямованої на вироблення плану дій, внаслідок чого призводить до неконтрольованої поведінки, яка стає небезпечною і шкідливою [2, с. 14].

З огляду на все це, одним із рушійних факторів виникнення девіантної поведінки у підлітків є конфліктне соціальне середовище (сім'я, школа тощо). Іншими словами, часті міжособистісні конфлікти сприяють розвитку у підлітків почуття відчуженості та ізоляції, викликають тривогу, викликають психологічну травму, знижують самооцінку, які підліток намагається викоринити за допомогою психоактивних речовин чи інших форм залежності.

Висновки.

Отже, проблема соціальної адаптації та дезадаптації підлітків є складним і багатовимірним соціально-психологічним явищем, тісно пов'язаним із проявами девіантної поведінки. Девіантна поведінка підлітків постає наслідком порушення процесів соціальної адаптації, де конфліктне соціальне середовище, дефіцит підтримки та позитивного соціального досвіду сприяють формуванню почуття ізолюваності, психологічного дискомфорту й зниження самооцінки. У цих умовах адиктивні форми поведінки виступають ілюзорним способом подолання внутрішніх конфліктів і втечі від реальності. Це зумовлює

необхідність комплексного підходу до профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків із залученням сім'ї, освітнього середовища та соціальних інститутів, спрямованого на створення сприятливих умов для їхньої успішної соціалізації.

Література:

1. Батищева Г. Т. «Молодь і протиправна поведінка»: пошук причин, що призводять до протиправної поведінки. *Соціальний педагог*. 2018. № 11. С. 38–41.
2. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: посібник зі спецкурсу «Психологія девіацій» для старшокласників за спеціальністю «Соціальна робота» у двох частинах. Розділ 1. Теоретичний розділ. К., 2016. 188 с.
3. Корнєшук В. В. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків. К., 2021. 136 с.
4. Лобань Н. А. Конфліктологія: навч.-метод. комплекс. Львів: ЛПУ 2012. 160 с.
5. Макаренко О. М., Андрейчева А. О. Поняття девіантної поведінки в її соціально-психологічному аспекті. *Наукові праці НаУКМА. Педагогічні науки, психологічна та соціальна робота*. 2015. Вип. 125. С. 61–64.
6. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості: навч. посіб. К.: Каравела, 2013. 372 с.
7. Швець Г. Девіантна поведінка школярів. *Психолог. Час школи*. 2004. С. 55–60.
8. Galperin A., Haselton M. Predictors of how and when people fall in love / A. Galperin, M. Haselton // *Evolutionary psychology*. Vol. 8 (1), 2018., P. 5-28.
9. Gwinnell E, Adamec C. Encyclopedia of addictions and addictive behaviors / E. Gwinnell, C. Adamec. –New-York: File Inc. local facts, 2016., P. 345.

References.

1. Batyshcheva, H. T. (2018). Molod i protypravna povedinka: poshuk prychyn, shcho pryzvodiad do protypravnoi povedinky [Youth and unlawful behavior: Searching for causes leading to unlawful behavior]. Sotsialnyi pedahoh (Social Pedagogue), №11, 38–41. [in Ukrainian]
2. Korneshchuk, V. V. (2021). Profilaktyka ta korektsiia deviantnoi povedinky pidlitkiv [Prevention and correction of deviant behavior of adolescents]. Kyiv. [in Ukrainian]
3. Loban, N. A. (2012). Konfliktolohiia: navchalno-metodychnyi kompleks [Conflictology: Educational and methodological complex]. Lviv: LPU. [in Ukrainian]
4. Makarenko, O. M., & Andreicheva, A. O. (2015). Poniattia deviantnoi povedinky v yii sotsialno-psykholohichnomu aspekti [The concept of deviant behavior in its socio-psychological aspect]. Naukovi pratsi NaUKMA. Pedahohichni nauky, psykholohichna ta sotsialna robota (Scientific Papers of NaUKMA. Pedagogical Sciences, Psychology and Social Work), №125, 61–64. [in Ukrainian]
5. Shvets, H. (2004). Deviantna povedinka shkoliariv [Deviant behavior of schoolchildren]. Psykholoh. Chas shkoly (Psychologist. School Time), 55–60. [in Ukrainian]
6. Tytarenko, T. M. (2013). Suchasna psykholohiia osobystosti [Modern personality psychology]. Kyiv: Karavela. [in Ukrainian]
7. Volnova, L. M. (2016). Profilaktyka deviantnoi povedinky pidlitkiv: posibnyk zi spetskursu «Psykholohiia deviatsii» [Prevention of deviant behavior of adolescents: A guide for the special course “Psychology of Deviations”] (Pt. 1). Kyiv. [in Ukrainian]
8. Galperin A., Haselton M. Predictors of how and when people fall in love / A. Galperin, M. Haselton // Evolutionary psychology. Vol. 8 (1), 2018., P. 5-28. [in English]
9. Gwinnell E, Adamec C. Encyclopedia of addictions and addictive behaviors / E. Gwinnell, C. Adamec. –New-York: File Inc. local facts, 2016., P. 345. [in English]

Abstract. *The paper examines the problems of social adaptation and maladaptation of adolescents in the modern social environment. The essence of the concept of deviant behavior is revealed, various scientific approaches to its definition are analyzed. Special attention is paid to the psychological and social characteristics of adolescence as a crisis stage of personality development, which creates the prerequisites for the emergence of behavioral deviations.*

The main factors of social maladjustment of adolescents are revealed, in particular family and school problems, the influence of the antisocial environment, socio-economic conditions, and culturally determined models of addictive behavior. The conclusion is made about the need for a comprehensive preventive and corrective approach to overcoming deviant manifestations in the adolescent environment.

Key words: *social adaptation, social maladaptation, deviant behavior, addictive behavior, behavioral deviations, factors of social maladaptation.*